

כסלו התשע"ה

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל
"פתרון חלומות שר ההמשקים ושר האופים"
לפרשת וישב (על פי שיעורים של הרב יונתן גרוסמן והרב אלחנן סמט)

החלומות שחלם יוסף מעוררים עליו את שנאת אחיו ואת קנאתם, והם הגורמים לירידתו אל הבור בדותן ("הנה בעל החלומות הלזה בא... ונראה מה יהיו חלומותיו") ומביאים לבסוף למכירתו לעבד במצרים.

החלומות שחלמו שר המשקים ושר האופים ופתרונו של יוסף הם הגורמים להעלאתו מן הבור במצרים כששר המשקים מזכיר את יוסף לפני פרעה.

החלומות שחלם פרעה ופתרונו של יוסף הם שהעלו אותו לגדולה, להיות המשנה למלך מצרים, ובכך הכינו אותו לתפקידו כמאחד המשפחה במצרים.

החלום הנבואי שחלם יעקב הביאו להשלים את ירידתו למצרים ביחד עם משפחתו.

נמצא אפוא, כי חלומות מסוגים שונים פועלים בדרכים שונות לשינוי גורלם של יוסף ושל בני משפחתו, ופעולתם נעשית בדרכים מנוגדות: ישנם חלומות הגורמים לירידה (הצמד הראשון וחלום יעקב) וישנם הגורמים לעלייה (שני הצמדים האחרים).

ונשאלת השאלה, מה פשר הדומיננטיות של החלומות דווקא בסיפור יוסף ואחיו, יותר מבשאר סיפורי ספר בראשית? וראוי לציין כי מספר ההופעות של השורש חל"ם כשם עצם או כפועל בסיפור יוסף ואחיו הוא כמחצית הופעותיו בתנ"ך כולו!

כמו כן ראוי לשים לב לכך שבכל הסיפור הגדול הזה אין נזכרת פעולתו הישירה של ה' (למעט הוראת ה' ליעקב בחלום הנבואי בבאר-שבע "אל תירא מרדה מצרימה"). כביכול, העלילה מתגלגלת מעצמה, וימחשבות אדם ותחבולותיו הם המניעים את מהלכה. אך הקורא בספר בראשית מראשיתו, יודע כי מאחרי הסיפור הגדול החותם ספר זה ניצבת תכניתו של א-לוהים, שנאמרה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם...". כלומר, מעשיהם של

- בפרשה אנו קוראים על ירידתו של יוסף, שלב אחר שלב, אל עבר עמקי הכלא המצרי: בתחילה השליכו אותו אחיו לבור; לאחר מכן הורידוהו ישמעאלים למצרים; ושם, כשכבר נדמה היה שגורלו משתפר אצל אדונו פוטיפר, שלמד להעריכו באופן מיוחד, הוא הורד שוב ל"בור" – לבית סוהר במצרים. ודאי הוא שיד ההשגחה מלווה את יוסף לכל אורך שהותו במצרים. כך יתאר זאת יוסף עצמו בעמדו מול אחיו ("כי למחיה שלחני א-להים לפניכם", מ"ה, ה), וכך גם רומזת התורה, באמצעים ספרותיים שונים, לאורך הסיפור כולו.

כמו כן, ידוע שבסיפור הגדול על יוסף ואחיו, המשתרע על פני ארבע הפרשות האחרונות בספר בראשית, ישנו תפקיד מרכזי לחלומות שחולמים אישים שונים. באמצעותם מתקדמת עלילת הסיפור בצמתים מכריעיים שלה. החלומות מסודרים צמדים צמדים:

- בראש הסיפור מופיע צמד החלומות של יוסף;
  - בהיותו בבית הסוהר, כשהוא משרת את שר המשקים ואת שר האופים הכלואים שם, מופיע צמד החלומות שחלמו שני השרים הללו, והפתרונות שפתר להם יוסף;
  - צמד החלומות הבא הוא זה שחלם פרעה, שאף אותם פתר יוסף.
- משום חיבת המקרא את המספר שבע, נשאלת השאלה: האם ייתכן שקיים חלום נוסף, חלום שביעי, בסיפור הגדול? ולדעת הרב אלחנן סמט, התשובה היא, שאכן יש חלום שביעי והוא נמצא בפרשת ויגש, ובו מתגלה ה' ליעקב בבאר-שבע "במראות הלילה" ומעודדו לרדת מצרימה, אם כי חלום זה בהחלט שונה מקודמיו.

כפי שרמזנו בראש דברינו, משמשים החלומות כזרזים לשינויים המכריעים במהלך עלילת הסיפור:

יחד עם שר המשקים חלם גם שר האופים חלום מיוחד, וגם את חלומו פתר יוסף באופן מדויק. אלא שחלום שר האופים ופתרונו מעוררים קושי: לכאורה אין בהם כל צורך! החלום ופתרונו אינם נוטלים חלק בהמשך הקורות את יוסף, וגם לולא חלם שר האופים כלל, לא היה נגרע דבר מהתפתחות הסיפור. מאחר שברור שקורותיו של יוסף במצרים מושגחים על ידי ה', יש למצוא גם את התפקיד של חלום שר האופים בהתפתחות הכוללת של סיפורי יוסף במצרים.

ניתן כמובן לטעון שכל עצמו של חלום שר האופים לא בא אלא להגדיל את התרשמותו של שר המשקים: יוסף פתר נכונה לא רק את חלומו שלו, אלא גם את חלום שר האופים. כלומר חלום שר האופים מהווה מעין 'קבוצת ביקורת', המוכיחה את היותו של יוסף פותר חלומות בדרך אמיתית. לו היה אך שר המשקים חולם את חלומו, ניתן היה לתלות את פתרונו של יוסף ברצונו של יוסף לנחם/לעודד את השר שאותו הוא משרת ולהיטיב את חלומו, ומקרה מוצלח הוא שגרם להתקיימות דבריו. לו היה אף שר האופים חולם חלום הדומה במהותו לחלומו של רעהו וזוכה לפתרון זהה מאת יוסף, שוב ניתן היה לתלות זאת באותה סיבה. רק העובדה שיוסף פתר שני חלומות דומים בפתרונות הפוכים, ושניהם התגשמו בדייקנות, היא שהוכיחה את היותו פותר חלומות נאמן שפרעה יכול לסמוך עליו.

אלא שהסבר זה אינו מספק, הרי בסופו של דבר לא היה די אף בפתרונו של שני חלומות, ושר המשקים שכח את יוסף! ואף כשנזכר בו לאחר שנתיים, קשה להניח שהיה זה אך בשל העובדה שיוסף פתר נכונה גם את חלום שר האופים; סביר יותר שגם לו פתר יוסף אך את חלומו של שר המשקים, היה הלה מעלה את דמותו לנגד עיניו עת ביקשו פותר חלומות למלך. לכן נשאלת השאלה: **מהי, אם כן, משמעות הופעתו של חלום שר האופים לצד חלומו של שר המשקים?**

בין שני חלומות

לשם עיון בדבר, נשווה בעקבות הרב יונתן גרוסמן את שני חלומות השרים ואת שני פתרונותיו של יוסף: ניכר שכל שר חולם על מקצועו: שר המשקים חולם על גפן ויין, ושר האופים על 'מעשה אופה'. בדבר זה יש בכדי לקשור את החלום לעתידם המקצועי (ולא למצבם הבריאותי או למצבם המשפחתי, למשל), כפי שאכן פותר יוסף בהמשך.

יתר על כן, החלומות דומים זה לזה באופן מפתיע. שני השרים חלמו על שלושה עצמים הקשורים בעיסוקם: שר המשקים חלם על שלושה שריגי גפן, ושר האופים – על

האישים השונים הפועלים בסיפור הם הגורמים הטבעיים להתרחשות שיש לה סיבה א-לוהית נסתרת. התערבותו הנסתרת של ה' במהלך העלילה נעשית בחלומות שהוא מעניק לאישים שונים, ובכך ניתנת לקוראים, תזכורת לסיבתיות הכפולה הפועלת בסיפורנו.

בשיעור השבוע נרצה להתמקד בשלב האחרון בסיפור קורות יוסף, הנזכר בפרשתנו, שלב המעלה תחילה גם הוא (כסיפור יוסף בבית פוטיפר) ציפיות גבוהות, אולם בסופו נוחל יוסף אכזבה מרה; כוונתי לפתרון חלומותיהם של שר המשקים ושר האופים על ידי יוסף (פרק מ'). הנה השתכנע שר המשקים כי הנער העברי המצוי בבית הכלא הוא נער מיוחד, היודע לפתור חלומות באופן מדויק; סביר להניח שבצאתו מבית הסוהר לא ישכח במהרה את הפלא הגדול הזה. ואולם, בסיום הסיפור – שבו גם מסתיימת פרשתנו – אנו קוראים

1. **בראשית מ' כג:**

ולא זכר שר המשקים את יוסף, וישכחהו

חז"ל נתנו דעתם על הפער הבולט שבין ציפיית הקורא לבין ההתרחשות, והעלו כי שכחה זו הנה למעשה עונש ליוסף, שסמך על בשר ודם

2. **בראשית רבה פט ג; וברש"י במקום:**

'אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו' (תהילים מ', ה) – זה יוסף, 'ולא פנה אל רהבים' (שם) – על ידי שאמר לשר המשקים 'זכרתי' ו'הזכרתי' ניתוסף לו שתי שנים

מדרש זה מעלה מסר נוקב על אודות יחסי ביטחון בה' והשתדלות, אך מבחינה פרשנית הוא מדרש קשה: אדרבה, יוסף רואה את המאורעות המתרגשים ובאים עליו כהשגחת ה', ודווקא בשל כך הוא רואה לנכון לנצלם! בעמדה דומה דבק יוסף בעמדו לפני פרעה, כשהבין את ההזדמנות שנתפתחה בפניו ועל כן הציע

3. **בראשית מ"א, לג:**

"ירא פרעה איש נבון וחכם וישיתוהו על ארץ מצרים"

קשה להניח שביקורתם של חז"ל מופנית כלפי יוסף גם בתמונה זו – אף שגם כאן הוא מנצל חלון הזדמנויות שה' פתח בפניו!

בשאלה של שכחת שר המשקים את יוסף יש לדון אפוא באופן רחב יותר. ואולם, הרב יונתן גרוסמן, מעלה את השאלה מצדה השני – מצדו של שר האופים.

בסופו של דבר נזכר שר המשקים ביוסף, ובזכות דבריו הובא יוסף לפני מלך מצרים. כלומר לחלומו של שר המשקים יש אפוא תרומה ברורה להתפתחות עלילת יוסף במצרים: גם הוא ממלא תפקיד במגמת ההשגחה להעלות בסופו של דבר את יוסף מן הבור.

ב. שר המשקים חלם על מקור הענבים ("שריגים") ועל כל תהליך צמיחתם, בעוד ששר האופים חלם על מקום האכסון של מיני המאפה ("סלי חרי", ולא תנור למשל), וממילא אין מתואר בחלומו תהליך האפייה כלל.

ג. שר המשקים פעיל בחלום: הוא עצמו מחזיק בכוס פרעה, סוחט את הענבים לתוכה ונותנה לפרעה. שר האופים, לעומתו, פסיבי לכל אורך החלום: גם אם דברים מעניינים מתרחשים ממעל לראשו – הוא אינו נוטל בהם חלק פעיל.

ד. ההבדל הבולט מכול הוא כמובן בשאלת הגעת מיני המאכל ליעדם: שר המשקים מגיש את היין לפרעה, בעוד שבחלומו של שר האופים מילאו מיני המאכל את כרסם של העופות החגים ממעל לראשו.

נדמה שיוסף מנצל בפתרונו הן את הדמיון בין החלומות והן את ההבדלים ביניהם. וכשם שלשון החלומות הייתה דומה, כך גם לשון הפתרונות שהציע יוסף:

5. השוואת הפתרונות של החלומות

<u>פתרון שר המשקים</u>	<u>פתרון שר האופים</u>
(יב-יג)	(טז-יז)
וַיֹּאמֶר לוֹ יוֹסֵף זֶה פְּתָרְנוֹ – שְׁלֹשֶׁת הַשָּׂרְגִים – שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם. בְּעוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים יֵשֵׂא פְרֵעָה אֶת רֹאשׁוֹ מֵעֵלָיו וְהֵשִׁיבָהּ עַל כַּף וְנָתַתְּ כֹּס פְּרֵעָה בְּיָדוֹ כַּמֶּשֶׁפֶט הָרֹאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיִיתָ מִשְׁקֵהוּ.	וַיַּעַן יוֹסֵף וַיֹּאמֶר זֶה פְּתָרְנוֹ – שְׁלֹשֶׁת הַסְּלִים – שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם. בְּעוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים יֵשֵׂא פְרֵעָה אֶת רֹאשׁוֹ מֵעֵלָיו וְתָלָה אוֹתוֹ עַל עֵץ וְאָכַל הָעוֹף אֶת בְּשָׂרָהּ מֵעֵלָיו.

הדמיון בלשון הפתרונות כה גדול, עד כי נדמה שיוסף 'היתל' בכוונה בשר האופים ויצר תחושה ראשונית שאמנם מדובר בפתרונות זהים. תחילה פירש את סמל המספר שלוש באותו האופן ובאותה הלשון: "שלושת ימים הם". אחר כך פתח באותן המילים – "בעוד שלשת ימים" – ובמילים זהות המשיך: "ישא פרעה את ראשו". כמעט יכולים אנו לראות בדמיונו את החיוך המתחיל להתפשט על פניו של שר האופים: אכן, גם חלומו עומד להיפתר כדרך שנפתר חלום שר המשקים.

אך הנה מוסיף יוסף מילה אחת: "ישא פרעה את ראשו – מעליך"! בניגוד לשר המשקים, שיחזור למשרתו, עתיד שר האופים המסכן – כפי שמסתבר לו עתה – להיתלות על עץ.

שלושה סלים; והכתוב מדגיש זיקה זו שבין שני החלומות באמצעות הביטוי המשותף "והנה... שלושה". הדמיון בין החלומות ממשיך גם במעורבותו של פרעה בחלום: שר המשקים חלם שהוא נותן מן היין לפרעה, ואילו שר האופים חלם על "מאכל פרעה", כלומר: מאכל המיועד למלך. כאמור, מדבר זה למד יוסף שהחלומות עוסקים במקצועם של השרים ובעמידתם (או באי-עמידתם...) מול המלך.

4. השוואת חלומות שר המשקים ושר האופים

<u>חלום שר המשקים</u>	<u>חלום שר האופים</u>
(ט-יא)	(טז-יז)
בַּחֲלוֹמִי וְהִנֵּה גֶפֶן לְפָנַי וּבְגִפְנֵי שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים וְהִיא כַּפְרֹחַת עֲלֵתָה נֹצֶה הַבָּשִׂילוֹ אֲשֶׁכְּלֵתֶיהָ עֲנָבִים. וְכֹס פְּרֵעָה בְּיָדִי וְאָקַח אֶת הָעֲנָבִים וְאֶשְׁחַט אֹתָם אֶל כּוֹס פְּרֵעָה וְאֶתֵּן אֶת הַכּוֹס עַל כַּף מֵעַל רֹאשִׁי.	אֵף אֲנִי בַּחֲלוֹמִי וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה סְלֵי חָרִי עַל רֹאשִׁי. וּבַסֵּל הָעֲלִיּוֹן מִכָּל מֵאֲכָל פְּרֵעָה מַעֲשֶׂה אִפָּה מֵעַל רֹאשִׁי.

עם זאת, ישנם גם כמה פערים חשובים בין שני החלומות, פערים שכנראה הביאו את יוסף לפתרונות השונים שנתן להם. ההבדל הראשון בא עוד לפני סיפור החלום עצמו – בהצגת הדברים מפני שני השרים: שר המשקים פתח "בחלומי", ואילו שר האופים הוסיף "אף אני בחלומי". שוני זה קשור כמובן לכך ששר האופים סיפר את חלומו לאחר שר המשקים, ועל כן הוסיף ביטוי מקשר. עם זאת, נדמה ששר האופים מסגיר בביטוי זה גם את ציפייטו כי פתרון חלומו יהיה כפתרון חלומו של חברו: "אף אני" הוא מדגיש, כמבקש להמשיך את האווירה החיובית של פתרונות יוסף (הבנה זו עולה גם מהפתוחה "וַיִּרְא שֶׁר הָאֹפִים כִּי טוֹב פְּתָר וַיֹּאמֶר אֶל יוֹסֵף" (טז), כלומר, מאחר שראה שר האופים את פתרונו הטוב של יוסף, החליט גם הוא לספר לו את חלומו).

בהצגת החלום עצמו מדגיש הרב יונתן גרוסמן ארבעה הבדלים חשובים:

א. שר המשקים ראה גפן לפניו ("והנה גפן לפני"), בעוד ששר האופים ראה את סלי המאפה על ראשו ("מעל ראשי"; והדבר מודגש שנית בסיום החלום: "מן הסל מעל ראשי").

השינוי המתודי-העקרוני בדרך שבה פתר יוסף את החלומות?

ומסביר הרב גרוסמן, שדומה שההבדלים שהוזכרו לעיל הם שהורו ליוסף כי אמנם שני טיפוסים שונים של חלום עומדים בפניו. בחלומו של שר המשקים ישנה התרחשות שהוא נוטל בה חלק: הגפן נמצאת 'לפניו' מפני שהוא פועל בה – סוחט את ענביה ומגיש את היין לפרעה. לעומת זאת, בחלום שר האופים הוא אינו פעיל: ההתרחשות נעשית 'מעל ראשו', ולולא חלם, לא יכול היה אפילו לראות את שנעשה שם... ממילא, על מנת שחלומו של שר האופים יהיה בעל משמעות לחולם אותו, יש לתת את הדעת על הסמליות הגלומה בעצמים ובחפצים המוזכרים בו; בעוד שחלומו של שר המשקים, שהלה היה, כאמור, אקטיבי בו, יכול להיות לפיכך בעל משמעות מתוך עצמו, ללא סמלים ורמיזות חיזוניים לו.

בין שני שרים

לאור דברים אלו אני מבקש לחזור לשאלה שבה פתחנו: משמעותו של חלום שר האופים בהתפתחות קורותיו של יוסף במצרים. מסתבר שהתורה מדגישה שוב ושוב את העובדה שמדובר בצמד שרים ובצמד חלומות, ולא בשר אחד שחלם חלום בודד. כבר בתחילת הסיפור נאמר

6. בראשית מ' א-ב:

**וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָטְאוּ מִשְׁקֵה מֶלֶךְ מִצְרַיִם
וְהָאֶפֶה לְאֲדֹנָיָהֶם לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם.
וַיִּקְצַף פְּרַעֲהַ עַל שְׁנֵי סְרִיסָיו עַל שֵׁר הַמִּשְׁקִים וְעַל שֵׁר
הָאֹפִים**

האריכות המיוחדת ניכרת לעין: לאחר שכבר תיאר הכתוב את החוטאים למלך מצרים ('משקה מלך מצרים והאפה') – מה צורך יש עוד בחזרה הכפולה בפסוק הבא: "על שני סריסיו / על שר המשקים ועל שר האפים". כבר בהצגה זו יש כדי למקד את תשומת לבנו בעובדה שמדובר ב"שני סריסים", בצמד שאינו נפרד איש מאחיו.

גם בהמשך מדגישה התורה כי מדובר בחלום כפול, אשר נחלם על ידי שני שרי המלך

7. בראשית מ' ה:

**וַיַּחְלְמוּ חֲלוֹם שְׁנֵיהֶם , אִישׁ חֲלֹמוֹ בְּלִילָה אֶחָד
אִישׁ כְּפַתְרוֹן חֲלֹמוֹ , הַמִּשְׁקֵה וְהָאֶפֶה אֲשֶׁר לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם**
הדגשה זו אינה מקרית כמובן, וניכר כי העובדה שמדובר בשני חלומות נוטלת תפקיד חשוב בהבנת הסיפור. למרבה ההפתעה, כשיעמוד שר המשקים לפני פרעה ויזכר בפתרון המדויק של יוסף לחלומו, הוא ידגיש שוב את העובדה שהיו אלה שני חלומות של שני שרים

(ההוראות השונות של הפועל 'ישא' ימשיכו ויגיעו לשיאן במקום השלישי שבו ייזכר פועל זה בסיפור, עת פוקד פרעה את שריו (בראשית מ' כ'): "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יוֹם הַלֵּדָת אֶת פְּרַעֲהַ וַיַּעַשׂ מִשְׁתֶּה לְכָל עֶבְדָיו וַיִּשָּׂא אֶת רֹאשׁ שֵׁר הַמִּשְׁקִים וְאֶת רֹאשׁ שֵׁר הָאֹפִים בְּתוֹךְ עֶבְדָיו" ('וישא – לשון מנין', בלשונו של רש"י במקום)).

בין שני פתרונות

עיצוב הפתרון באופן הנראה בתחילה דומה ורק לבסוף משתנה מייצג את שני הצדדים שהוזכרו קודם לכן: מחד, אלו חלומות דומים מאוד, אך מאידך יש ביניהם הבדלים, שאותם ניצל יוסף לפתרון שונה. נחזור לנקודה זו בסוף דברינו, אך עתה עלינו לברר: האומנם יש קשר בין ההבדלים שהזכרנו ובין הפתרונות השונים?

על מנת לדון בכך עלינו להקדים ולומר שישנם שני סוגי פתרון חלומות. סוג אחד הוא החלומות הסימבוליים: חלומות שבהם 'עץ' אינו באמת עץ אלא רומז לדבר מה אחר (צמיחה? גדילה?); 'בית' אינו מבטא בית ריאלי אלא מסמל משהו אחר (ביטחון?); וכך הלאה (פרויד, כידוע, פיתח באופן מיוחד פתרון חלומות מסוג זה).

על הדרך הזו פירש יעקב את חלומות יוסף בתחילת הפרשה: השמש והירח המשתחווים ליוסף סימלו את "אני ואמך", ואחד עשר הכוכבים סימלו את "אחיך". לעומת זאת, ישנם חלומות שהחפצים או הדמויות המופיעים בהם משקפים את ממשותם הריאלית: עץ הוא עץ ובית הוא בית, ופשר החלום נעוץ בעיקר בהתרחשות המלווה עצמים אלו. כך, למשל, הבינו רוב הפרשנים את חלום יעקב בברחו לחרן: המלאכים העולים ויורדים בסולם לא סימלו דבר מה אחר, כי אם את עצמם, ועלייתם וירידתם במקום זה ביקשה לרמוז ליעקב ש"זה שער השמים", כפי שאכן אמר יעקב כשהתעורר מחלומו.

בסיפורנו מבדיל יוסף בין שני החלומות ופותר כל אחד מהם בדרך שונה. פתרונו לשר המשקים אינו מנצל את העצמים שבחלום כסמלים לדבר מה אחר (למעט, אולי, שלושת השריגים, הרומזים לשלושה ימים): שר המשקים חלם שהוא סוחט יין עבור פרעה ומגיש לו, ויוסף אומר שאכן כך יהיה; חלומו עתיד להתגשם במציאות, והוא ישוב להשקות את פרעה כאשר עשה. בפתרון לשר האופים, לעומת זאת, מיני המאכל שאכלו העופות אינם מכוונים למיני מאכל אמתיים, כי אם לשר האופים עצמו – שאת בשרו יאכלו העופות; והסל שבו היו מונחים אותם מיני מאכל (שבחלום היה נתון על ראשו של שר האופים), מסמל בפתרון את העץ שעליו יהיה 'מונח' שר האופים. ולכן נשאלת השאלה: מה פשר

8. בראשית מ"א, י-יג:

פְּרַעַה קָצַף עַל עַבְדָּיו וַיִּתֵּן אֹתִי בְּמִשְׁמַר בֵּית שָׂר הַטַּבָּחִים, אֹתִי וְאֵת שָׂר הָאֹפִים. וַנְּחַלְמָה חֲלוֹם בְּלֵילָה אֶחָד אֲנִי וְהוּא אִישׁ כְּפַתְרוֹן חֲלָמָו חֲלָמָנוּ... וַיִּפְתָּר לָנוּ אֶת חֲלָמֵינוּ אִישׁ כְּחֲלָמוֹ פֶּתֶר. וַיְהִי כַּאֲשֶׁר פֶּתֶר לָנוּ כֵּן הָיָה אֹתִי הַשֵּׁיב עַל פְּנֵי וְאֵתוֹ תִּלְהַ

כאילו אין די בהדגשת התורה בתוך תיאור המעשה עצמו כי מדובר בשני חלומות, הנה גם לאחר שנתיים, כשנוכח המעשה מפי שר המשקים, הוא שב ומדגיש דבר זה. ונשאלת השאלה, מה פשר הדבר?

ומסביר הרב גרוסמן, שדומה שהפתעתנו לנוכח ההדגשה החוזרת בפי שר המשקים היא למעשה המפתח לפתרון הדבר. גם חלום פרעה היה חלום כפול: תחילה חלם על שבע הפרות הדקות והבריאות, ואחר כך על השיבולים הדקות והבריאות. חלום כפול זה הוא שמכה לפתע בשר המשקים ומזכיר לו את החלום הכפול שחלמו הוא וחברו בשבתם בבית הסוהר. הרושם הגדול שהותיר יוסף בשר המשקים לא הסתכם בפתרון נכון כשלעצמו; הוא נבע מן היכולת להבדיל בין שני חלומות הנראים, במבט ראשון, דומים מאוד.

סביר להניח שדבר זה הוא שביקש שר המשקים להדגיש באוזני המלך: אפשר ששני חלומותיך אינם מבשרים אותה בשורה; ייתכן שיש לחלק ביניהם חילוק עדין – שאותו ידע לעשות הנער העברי, עבד לשר הטבחים. ואפשר שדבר זה הוא גם ששכנע את פרעה 'להריץ את יוסף מן הבור': יכולתו לפתור באופן שונה שני חלומות שנחלמו בלילה אחד ולשניהם מוטיבים דומים – ובכל זאת פשרם שונה.

מעתה מובן תפקידו של חלום שר האופים: אין מדובר בכמות החלומות שפתר יוסף נכונה, כי אם בהבחנתו העדינה בין חלום לחלום – בין "ישא פרעה את ראשך" לבין "ישא פרעה את ראשך מעליך".

ואמנם, הכתוב רומז להקבלה בין תגובת השרים לחלומותיהם ובין תגובת פרעה לחלומותיו. תגובת שרי המלך לחלום ניכרת בבוקר

9. בראשית מ', ו:

ויבא אליהם יוסף בבקר וירא אתם והנם זעפים

ובאופן דומה נאמר על פרעה

10. בראשית מ"א, ח

ויהי בבקר ותפעם רוחו

שרי המלך אומרים ליוסף

11. בראשית מ', ח:

חלום חלמנו ופתר אין אתו

ובהקבלה אומר מלך מצרים ליוסף

12. בראשית מ"א, טו:

חלום חלמתי ופתר אין אתו

ומול דברי יוסף לשרים

13. בראשית מ', ח:

הלוא לא-להים פתרנים

אומר הוא גם לפרעה

14. בראשית מ"א, טז:

בלעדי, א-להים יענה את שלום פרעה

אמנם באופן אירוני, בסופו של דבר אין יוסף מנצל את כוחו המיוחד בעמדו לפני פרעה. דווקא את חלומו הכפול של פרעה פותר יוסף באופן זהה

15. בראשית מ"א, כה:

"חלום פרעה אחד הוא"

ואת הישנות החלום הוא רואה כרמז לקרבת המאורעות שעליהם חלם פרעה. אלא שבשלב זה כבר אין לכך חשיבות: פרעה כבר הספיק להתרשם מן הדמות העומדת לפניו ולתתה על כל ארץ מצרים.

נמצא ששני חלומות של יוסף – שאחיו משתחווים לו – גרמו להשלכתו הבורה (בארץ כנען), ושני חלומות של שני שרי המלך, שהכינו את הקרקע לשני חלומות פרעה, גרמו ליציאתו 'מן הבור' (בארץ מצרים).

עתה לא נותר אלא לתהות: האם שני החלומות שחלם יוסף בארץ כנען, על אודות השתחוות המשפחה לפניו, מבשרים בשורה זהה, או שמא גם עליהם יש להחיל את מיומנותו המיוחדת – הבדלה בין שניים הנראים כה דומים?

מניין ידע יוסף לפתור את חלומות השרים

אלא שמעבר לשאלת חשיבותו של חלומו של שר האופים, עולה גם השאלה הבאה: יוסף מציע את עצמו לסייע ביד שרי פרעה בפתרון חלומם, ומדוע לא פנו אליו מלכתחילה בצר להם?

מסביר הרב אלחנן סמט, שפתרון חלומות בעולם המצרי הוא מקצוע מגי, שבו עוסקים טובי המלומדים במצרים לאחר שהכשירו עצמם לכך במשך תקופה ארוכה. לשם פתרון החלומות נזקקים חרטומי מצרים ליספרות מקצועית. ובכן, כיצד יעלה על דעתם של שרי מצרים נכבדים אלו לפנות אל "נער עברי עבד לשר הטבחים" (מ"א, יב) שיפתור את חלומם? אילו כלים יש בידו לעשות זאת? איזו הכשרה יש לו לכך? והרי אפילו אינו בן העם המצרי! ואף על פי כן, מחוסר ברירה ומחמת הלחץ הפנימי שלוחץ זכרון החלום החידתי את נפשו, נעתר שר המשקים "ויספר... את חלמו ליוסף".

וכאן מגיעה השאלה השנייה: בפסוק יב, מתחיל יוסף בפתרון חלומו של שר המשקים. בביטחון עצמי גמור, ללא כל היסוס, מפרט יוסף את המסומל בחלום, דבר דבור על אופניו, ומודיע את העומד להתרחש בעתיד על פי הגדת החלום. לא על עתיד רחוק נושא יוסף את דברו,

ועל הפתרון לרעה של חלום שר האופים הוא אומר: אם אדם חולם כפי שהוא חושב ופועל, אין חלום זה משליך אור חיובי על האיש. הוא חולם שטחי הפועל ללא זהירות. מעשה האופה – מוכן בחלומו, ללא כל מאמץ מצדו. את פרעה הוא מזכיר רק פעם אחת ובצורה אקראית: הוא אינו רואה אותו ואינו משרת אותו בעצמו. את מעשה האופה אוכלות הציפורים.

16. נחמה ליבוביץ מביאה את תוכן דבריו הללו של בנו יעקב (עמ' 301) ומסכמת:

סופו של האיש הזריז במלאכתו – "לפני מלכים יתיצב"; סופו של הרשען הפושע במלאכתו – לתלייה.

17. לתשובה רציונליסטית זאת לשאלתנו, ניתן להוסיף את דברי ר' יצחק עראמה בעל העקדה, בשער העשרים ותשעה של ספרו:

קרוב היה הדבר לפתור שני החלומות שלהם בשווה. כי מה שהיה רואה שהעוף אוכל המאכלים מעל ראשו, היה דומה למה שאמר המשקה "ואתן את הכוס על כף פרעה", כי המלך דומה אל "הנשר הגדול גדול הכנפים" (יחזקאל י"ז, ב)... אמנם נמשך (- יוסף) אחר מה שקדם לו מהכרתם, ומהתחלפות שורתם, והקורבה אשר להם אצל המלך, ומהבדל החטאים אשר עליהם נתפסו, וגזר (- מחמת ידיעת דברים אלו) זה – למחילה, וזה – לצליבה.

אל הידע המוקדם של יוסף, אשר סייע לו בפתרון החלומות, יש להוסיף כמובן את מה שכתב בנו יעקב (בעקבות ראב"ע) כי יוסף ידע שבעוד שלושה ימים יחול יום הולדתו של פרעה, וביום זה עורך פרעה 'חשבון' עם כל עבדיו.

אבל, חולשתם של הסברים אלו היא שאין בסיפורנו כל רמז לידיעות מוקדמות אלו של יוסף. וטוען הרב סמט, שאכן דברי בנו יעקב מאירים את העניינים ביחס להבדל שבין שני החלומות ובין שני האישים. ואף המסקנה שזה ראוי למחילה ולהתייצב לפני מלכו וזה ראוי לעונש חמור – צודקת. אולם מניין ידע יוסף בוודאות כה מוחלטת, שהמציאות תנהג בפועל כפי שהניתוחים הפסיכולוגיים שלו מורים? ואותה שאלה יש לשאול על ההשערה שליוסף היה ידע מוקדם על מעמדם של שני השרים לפני פרעה: מי ערב ליוסף שמפני ידיעותיו אלו ינהג פרעה כפי שנהג בפועל? הרי ייתכן שביום הולדתו יחליט פרעה, דרך משל, לחון את כל עבדיו ולשלחם לנפשם; או אולי יחליט להשאירם בבית הסוהר עד ליום הולדתו הבא; ואולי יחליט אכן להשיב את שר המשקים לתפקידו, ואילו את שר האופים ישאיר במאסר; ואולי ישאיר את שר המשקים במאסר, ואת שר האופים יתלה; ואפשרויות נוספות יש כהנה וכהנה. ואם כן, כיצד מעז יוסף לסמוך

עתידי שבו עשויים שרי פרעה לשכוח את דבר יוסף, או שיוסף כבר לא יהא אז בסביבתם, אלא בעתיד הקרוב מאד: "בעוד שלשת ימים". פתרונו הבוטח של יוסף משכנע גם את שר האופים לספר לו את חלומו, ויוסף פותר אף חלום זה בבטחה גמורה, ואינו מהסס לבשר לשר האופים כי "בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך מעליך ותלה אותך על עץ". ומניין ידע יוסף כל זאת?

מפרשים אחדים תולים את ידיעתו של יוסף לפתור את שני החלומות בתבונתו להסיק מן החלומות מסקנות על אישיותם של החולמים, וממילא על מה שצפוי להם, וכן מידע מוקדם שלו.

וכדברי רד"ק בביאורו לפסוק טז:

"ויוסף, מה שהבין בחלום כל אחד פתר לפי שכלו, אם טוב ואם רע".

ואכן, השוואת שני החלומות, כפי שראינו לעיל, מלמדת שרק דמיון חיצוני מקשר ביניהם, אך במהותם הם שונים ואף הפוכים זה לזה, ולכן פתר יוסף באופן שונה כל אחד מהחלומות.

בנו יעקב בפירושו לספר בראשית, דן גם הוא, בשאלה, מניין ידע יוסף לפתור את החלומות על אירוע שיתרחש בעוד שלושה ימים: והוא מסביר שיש בחלומו של שר המשקים רק קו אחד המצריך פתרון – כלומר תרגום משפת הסמלים של החלום: והוא המספר שלושה. זה לכאורה הנתון המיותר היחיד, כי לעניין הנידון היה מספיק שריג אחד. נוסף לכך, אולי גם המהירות שבה נשלם כל התהליך המתואר בפסוק י¹. כל היתר הרי הוא תמונה של המציאות. בנקודה חשובה זו הבחין יוסף מייד. מספרים פירושים זמנים. כאן, בגלל מהירות ההתפתחות בפסוק י, יחידת הזמן היא הקטנה ביותר: שלשת השריגים – שלושה ימים. עוד יותר מתקבל על הדעת הוא, שיוסף ידע שבעוד שלושה ימים יהיה יום הולדת לפרעה, ושביום הזה היה רגיל פרעה להחליט החלטות על האנשים בסביבתו, והיה מחלק מתנות חסד. לכן חלמו השרים אכולי הספקות ביחס לגורלם שייחרץ בקרוב, חלומות כאלה זמן קצר לפני כן.

ומסביר בנו יעקב שלשר המשקים פותר יוסף לטובה, בחשבו שאדם חולם כפי שהוא פועל: שר המשקים היה כנראה אדם אחראי בעבודתו. הוא מזג לאדונו יין נקי וטהור בלבד, סחוט בידו באופן אישי ולקוח בדרך בלתי אמצעית מן הגפנים.

¹ בפסוק י מתואר התהליך שעוברת הגפן בטבע במשך כמה חודשים, כשהוא מתרחש במהירות הבזק בחלומו של שר המשקים: "והיא כפורחת" – פריחת הגפן; "עלתה ניצה" – ראשית הופעת הפרי 'הוא הבוסר' (רד"ק); "הבשילו אשכלתיה" עד שהיו "ענבים". תיאור זה אינו תואם כמובן את המציאות הטבעית, ועל כן, אומר בנו יעקב שאולי גם הוא מצריך פתרון – תרגום משפת הסמלים.

אדרבה: רד"ק סבור כי פעולתו של א-לוהים לשם פתרון החלום תהא שהוא "ישכיל אותי". אף בעל העקדה שדבריו הובאו בתת-סעיף הקודם, כתב בהמשך דבריו בשער העשרים ותשעה: "האור הא-לוהי הנבואי השופע על השכל... בזה יהיה החלום נידון ונפתר כפי אשר יגזרהו השכל הא-לוהי העליון אשר בקרבו" אולם ר"י אברבנאל ראה בדבריו אלו של יוסף מעבר למה שראו רד"ק ואחרים. הוא ראה בהם עימות תרבותי ודתי בין שתי תפיסות עולם במה שנוגע לחלומות ולפתרונם: עימות בין שני נציגי התרבות המצרית-האילית-המגית, הנזקקת לחכמת חרטומים כדי לפתור חלומות, והרואה בחלומות את אחד מערוצי המגיה, לבין נציג האמונה הישראלית, בן למשפחת אבות האומה. וכה דבריו:

20. ר"י אברבנאל

הם השיבוהו: "חלום חלמנו ופותר אין אותו"... להיותנו במשמר, 'פותר אין אותו', שאם היינו חוץ מכאן, היינו מבקשים פתרון מחרטומי מצרים ופותריהם. ויוסף השיבם: "הלא לא-להים פתרונים". רוצה לומר: טעות היא בידכם לחשוב שיישלים פתרון החלומות במלאכה וחכמה (- של החרטומים). ואין הדבר כן, כי יוכל משל אחד (- בחלום) לרמוז על נמשלים רבים, ולכן רחוק הוא שהפותר (- אם הוא מן החרטומים) יפתור אמת תמיד, ומבלי עירוב דברים כוזבים. דעו כי "הלא לא-להים פתרונים", רוצה לומר: לא יוכל אדם לפתור חלומות בשלמות, אם לא בהיות רוח א-לוהים נוססה בו (- על פי ישעיהו נ"ט, ט, יט), כי בכוח רוח הקודש יגיד הנעלם, לא מצד כוחו המשער בלבד. ולכן "ספרו נא לי", אולי ייקרא ה' לקראתי ודבר מה יראני – והגדתי לכם (- על פי במדבר כ"ג, ג), כיוון ש"רוח היא באנוש, ונשמת שדי תבינם" (איוב ל"ב, ח).

על שיקולים כמו אלו שנזכרו בדברי הפרשנים שהבאנו ולהעמיד את עצמו במבחן כה חמור, שתוצאותיו עשויות לטפוח על פניו? הרי בעוד שלושה ימים הוא עלול למצוא את עצמו בדאי בעיני עצמו ובעיני שני השרים.

18. ר"י אברבנאל הרגיש בקושי הזה, ואף ענה עליו, בשלושה מקומות בפירושו לפרקנו. הנה דבריו בפירושו לפסוקים כ-כב:

ואין ספק שהיה יוסף יכול לפתור החלומות ההם כפי הכוח המשער והאומד באופן אחר. ואיך (- אם כן) צדקו דבריו, ואיך היה כל כך מתחזק בדעתו שכן יהיה, בהיות העניין מחומר האפשר?

אם לא (- שנאמר) שיהיה פותר אותם כפי השפע הא-לוהי הנשפע עליו, ובכוח רוח הקודש שיהיה חל עליו, [ו]היה מדריך פיו ולשונו להגיד העתידות ההם בפרטיותם.

19. כיוצא בכך כתב בביאורו לפסוק יב:

ואם תשאל – כמו ששאל הראב"ע – מי הגיד ליוסף שהיו שלושת ימים ולא שלוש חדשים או שנים. אני אשיבך מילין: שרוח הקודש היה מיישר את יוסף במה שפתר, לא כוחו המשער בלבד.

אולם, שואל הרב סמט, מי הגיד לר"י אברבנאל שרוח הקודש היא שסייעה את יוסף בפתרונו? היכן מצא לכך רמז בסיפורנו?

ומסביר הרב סמט, שלדעתו, ר"י מצא לפירושו אחיזה בסיפור עצמו. בניסיונו לרצותם לספר לו את חלומם, אומר יוסף לשרי פרעה (בראשית מ' ח'):

הלא לא-להים פתרוני, ספרו נא לי!

הקורא נוטה לראות בדברי יוסף אלו מליצה בלבד: אם א-לוהים ירצה, אזי גם אנוכי אוכל אולי לפתור את חלומכם, על כן ספרו נא לי. אולם ישנם פרשנים שראו בדברי יוסף הללו אמירה בעלת משמעות עמוקה.

20. רד"ק כותב:

"הלא לא-להים פתרונים" – כמו שהחלומות [הם] שלו, והוא יחלים בני אדם ויראה להם העתידות, כן שלו הפתרוני, שישכיל בני אדם להבין דברי החלומות ופתרוני. שאם לא ימצא פותר חלומות – יהיו החלומות לבטלה!

"ספרו נא לי" – אולי ישכיל אותי א-לוהים לפתור החלום.

ומסביר הרב סמט שכוונת דברי הרד"ק היא: 'אם אכן חלומותיכם – חלומות נבואיים הם, הרי ה' הוא שרצה להראותכם העתידות. אולם נתינת חלום חידה נבואי מחייבת נתינת פתרון בצדו, וה' הנותן את החלום הוא גם שיגיש פתרונו לחולם. והנה, אולי בידי ייתן ה' את פתרון חלומכם'. ומסביר הרב סמט, שדבריו אלו של רד"ק אינם סותרים בהכרח את דבריו שהובאו בתת-סעיף הקודם, כי יוסף פתר את החלומות "לפי שכלו".